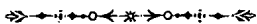

թեայ յորեւեանին մեր հասարակութիւնը ինչ երախտագիտական հոգի կը փչէ ։ Հանրութեան պարտաճանաչութեան դաս մը տալու պէտքը չենք զգար, մեր հասարակութիւնը վաղուց սթափած է մեռելական թմբուցէն, բաւական է որ ըմբռնէ թէ մեզի հիմայ հարկաւոր են մըշակուած գորշները ։ Բաւական է որ ըմբռնէ թէ Լէօ դեռ մեզի շատ պէտք է ։

Հասարակութիւնը Պ. Լէօի մասին ունի անկեղծ համակրանք, որ կ'երթայ կը ծովանայ Գրազէտին սրտին մէջ, և յորելեարը ինքնին գիտէ որ ամենէն տաք գնահատումի վտակը կը հասնի Արքիանի իր սիրած կղզեակէն ։

Ե .

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԼԵՋՈՒԻՆ ՄԷՋ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿ ՏԵՍ ԲԱՋՄ. ԷՋ 121)

Բ .

Նոր հայերէսի մախըմտած ծները . — Օտար ազդեցութիւնները . — Նոր հայերէսը Շմոր. հալիի, շերացիի և Մմբատի քով . — Դ՛նչ կատարելութիւններ կու տամ ամոր Գ. Նըզըմկացի և Ն. Քուչկա . — Նոր փուլ մը աշխարհաբար կեանքի մէջ . — Միթիթար Նըբայ . — Նախնամտութիւնը . — Աշխարհաբարի աստիճանաբար զարգացումը չիմ հայերէսի ազդեցութեամ տակ . — Բուստահայոց աշխարհաբարը . — Նոր գրաբարի մանրը, չիւրմիւզ, Բագրատուի . — Ազգային մոր լեզուի մը դերը .

Ընտանեկան լեզուն երկոտասաներորդ դարուն ազգային լեզուն կ'ըլլայ . անիկայ կը խօսուի, կը գրուի, մեր լեզուն կը հոչակուի . ընկածութենէ կը վերցնեն զայն, կ'որդեգրեն, կը սիրեն ։ Իր վրայ է այլ եւս որ պիտի աշխատին ճաշակներն ու տաղանդները ։

Ինչ որ զուտ կայ իր մէջ, ինչ որ նաեւ իր արտայայտութեան հակա գիծերը կը կազմեն, ևն այն ձեւերը որոնց

հանդիպեցանք արդէն վահագնի երգին մէջ, Թուելեաց հատակտորներուն, Նախափորձերուն, Կորիւնի, Եղնիկի ու Փարպեցիին ։ Նախընտրութիւն մը բառերը ընտանեկան նշանակութեամբ գործածելու, ածականը գոյականէն յառաջ և անոր անհամաձայն դնելու, յատկացուցիչը յատկացալէն, բացայայտիչը բացայայտեալէն յառաջ դասաւորելու, յոգնակիի նկարագրական ք տարրին տեղ եր դնելու, ստորագրականի տեղ սահմանականը անցնելու, զոր որոշելու համար յերեւան պիտի գայ կոյ մակարոյծը ։ Նոր ձեւ մը կը տիրէ ապառնիի հոլովումներու թիւը կը պարզուի, ինչպէս նաեւ բայերու լծորդութիւնները ։ Եւ ընտանեկան հայերէնը մեն յաղթանակ մը կը տանի հնարելով կրաւորականի որոշ, կատարեալ ձեւ մը, ինչ որ հին հայերէնի մէջ թերի էր ու տոգոյ ։ Յետոյ կու գայ բառերու մեն փաղանգը՝ Եղնիկի յղացումներուն այլաներած սերունդներ՝ քարքարոս ակունքերու տակ կրճատուած, տեղափոխուած, համարացուած, խեղաթիւրուած, որոնք իրենց ճաշակին մէջ ուրիշ մղում չեն ունեցած բայց եթէ անողոց հարկին, Աւելի տուժած են բազմական բառերը՝ կորսնցնելով իրենց ձայնաւորէն մէկ կամ երկուքը, մանաւանդ ա ձայնաւորը, և երկրաբառները՝ ամփոփուելով, կծկելով ։

Ազգային նոր լեզուին այս հարազատ արտայայտութիւնը, երկար ատեն օտար ազդեցութեանց տակ անթելուած պիտի մնայ ։ Այսպէս ուզած է պատմութիւնը բոլորովին հակառակը ազգային հին լեզուին ։ Մեարդեան դպրոցը մեզի ներկայացած միջոց՝ արդէն աւարտուն և զարգացած ձեւեր ունի . մենք իր եմ վիճակը գիտենք և չենք գիտեր թէ ինչպէս եղած է իր ընթացքը ։ Նոր լեզուն ընդհակառակն ազնուական տաղանդներ ունեցող

1. Անիկան հայերէնի՝ որ աշխարհաբարի առաջին ընթացքն է, պատմական կատարեալ քերականութիւնը չի նաեւ է Բ. Պարստ Գեմանացին, տպ. Սթրասպուրկ, 1901 .

է, մինչեւ որ կրցեր է ազատիլ, անկախ տիրել։

Սկզբնական գրութիւնները դեռ շատ անհաւասար երևոյթ մ'ունին. խառնուրդ մըն են հին ու նոր ձեւերու. գեռ երկու լեզուներու սահմանները բոլորովին չեն որոշուած. ականջնին դեռ լեզուն է հին ձայներով։ Եւ յետոյ դեռ յարմար չէ ճշկելու, խօսքերը աղբախելու կառատորմի մը պէս. նախադասութիւններն անկախ են, գործնական քերականութեան մը հրահանգներուն պէս. այլապէս դժուարութեան, խրթնութեան բաշխողներու մէջ պիտի իյնան։ Նոր լեզուն դեռ միայն այն շնորհքը ունի, ինչ որ ունի նոր լեզուն բացուած աղբքներու խօսուածքը. կը սկսին խօսիլ։

Ծմ մի կայր գումով կապոյտ.
Գալարելով առնոյր պըտոյտ.
Յիւր փորըմ կայ այմ բարոյմ գիւտ,
Որ ի ցամաք մնոնի մա շոյտ։

Այս կտորը Շնորհալիէն է. բայց իր դարու աշխարհաբարը միշտ այսպէս բնութուած, զուտ չէ։ Ինք ազդուած է հին հայերէնէն զոր աւելի վարժ էր գրելու. յետոյ իր գրածը հանելուկներ ըլլալով, կրցած է աւելի արուեստ բանեցնել մէջ։ Բայց այն դարու ժողովրդեան խօսուածքը այսպէս մաքուր չէ. շատ խառն է ուրիշ լեզուներու բառերով։ Ինչպէս կ'երեւի Մխիթար Հերացիի լեզուէն որ իրեն ժամանակակից մըն է։

Միտքեայ ցերմ որ պատմասն ի տաք կերակրոց ընծայի. գիտացիր որ այս պատմասն շատ գլխացաւութիւն քերէ, և քերանոյմ չորութիւն և ծարաւ. երեսցն և աչացն գոյմն կարմիր լիմի. զի գուրն իւր լիմի տաք պուխարայով, որ է տաք շոգիք. Ապա պատնի է տալ մուգ մասմ ջուր, և սրբմուսպիմ որ շաքարով լիմի արարած, կամ ազոխի ջրով, կամ ծուլապ հով ջրով, և արկ ի վերայ գլխոյմ ի հով ծիթնորոյմ¹։

Այս լեզուն է նաեւ Գիրք Վաստակոցի

աշխարհաբար մասերուն մէջ, որ նոյն հեղինակէն թարգմանուած է²։ Բայց գիտական գործեր ըլլալուն համար չէ որ ասոնց մէջ օտար բառերու լեզուն մը կը համբուի, այլ որովհետեւ արաբ ու պարսիկ ազգերը բուն ազգած էին ժողովրդդեան վրայ։ Հերացիէն քիչ վերջ Սմբատ Գունդուտայլ կը ներկայացնէ իր ժամանակի բուն խօսուածքը. Որովհետեւ այս հեղինակը գիտակցօրէն աշխարհաբարեան մըն է, առաջին աշխարհաբարեանը, ինք չի հաւնիր գրաբարին՝ զոր հինցած ու դժուարաւոր կը գտնէ, ու կը պաշտէ աշխարհաբարը՝ որ դիւրին է, ախորժեխի³։ Ասկայ իր զգացումն է, ահաւասիկ և իր լեզուն։

Եթէ որ առուտոր կամ փոխ այմէ ընդ սէրէֆիկ, ու խալապայ կամ խաբէութիւն լիմի ի մէջն, և կեծայ գրած ի սերնֆիկն տֆթարմ փոխն ու պոմամն, ու սերնֆիկն տֆթարմ փոխն ու պոմամն, ու սերնֆիկն մամջած ու վկայած ըզորդ մարդ լիմի, փորածն հայալ, մա ի դարպասն երդնու սերնֆիկն ի խայմ և յաւետարամն, որ իր գրածն որ կայ յիւ տֆթարմ՝ մա ըզորդ է, մա աւտամ իր, ու առնում զիրաւումըմ, Ապա թէ իմամն ունմայ երկու աղէկ վկայ որ իրքն որ խալապայն կենայ ու լիմի ի վերայ՝ որ վկայեմ ըզորդ, մա խամն է իրաւումըմ և ոչ սերնֆիկն⁴։

Այս ճշուած, խեղաթիւրուած, այլասերած ձեւերով լեզուն միայն անոր համար սիրելի էր որովհետեւ կենդանի էր, շարժուն, և աւելի աղէկ է ապրող շունը քան մեռած առիւծը ինչպէս էր հին հայերէնը. Զարմանալի է որ կիլիկեան հարստութեան պաշտօնական լեզուն ըլլալով հանդերձ, փոյթ չէ տարած աշխարհաբարը իշխանավայել լեզու մ'ընէլու։ Ընդհակառակն դիւանական գրութեանց մէջ աւելի կը ոսմկանայ, կը ճգմուի, կ'օտարանայ. Գրագէտներն են դարձեալ որ կ'ազնուացնեն զայն. եթէ դեռ չեն մըտածեր զայն օտար բառերէ, դարձուածներէ մաքրել, բայց կը մեղմնէ այն խրատութիւնները դասաւորութեան ու ձեւերու

1. Մ. Հերացի, Զերմանց միթարութիւն.
2. Հմտ. Բագմովէպ 1906 թիւ 10.

3. Հմտ. Բագմովէպ 1906 թիւ 6.
4. Սմբատ. Անիքն Անիքոյայ։

որ կան Սմբատի լեզուին մէջ: Աւելի սահունութիւն, աւելի ճկունութիւն կը դնեն անոր մէջը ինչպէս կ'երեւի Կոստանդին Երզնկացիի ոտանաւորներէն:

Ճ անմիտ, երբ դու չուծիս քեզիկ բաժիմ իրք Սարգստով,
 Եւ չկայ առ քեզ զամծի տեղ կամ քսակ երկու փողով,
 Դու ճնազամը է՛ր լըկեմաս իմաստնոց՝ քիչ խօսելով,
 Իր յամէմ պահ չերեւիս մերկ ու դատարկ և ամօթով,
 Երբ չուծիս խալաս ոսկի, զի ես պըղըմծ օծած ոսկով,
 Դու ընդէ՛ր մօտ ի մահաքմ յայտնի լիմիս պարզ երեսով,
 Եւ զայլոց խալաս ոսկի՝ որ փորձած է հաւաքող հըրով՝
 Դասնմաս դալպի զուգի զայմ՝ որ ըմտած էր մահազով:

Բայց աշխարհաբարի պատմութիւնը երկար առեն կատարեալ անիշխանակալութիւնն է. ոչ ոք հոգ կ'ընէ զանել թէ իր լաւագոյն ձեւերը որոնք են. հասարակաց քանի մը գիծեր նոյն պահելով, ամէն մարդ ըստ կամա կը լծորդէ, կը հոլովէ, կը դասաւորէ, կը կրճատէ, հին լեզուէն և օտար լեզուներէ, մանաւանդ արաբերէնէ, պարսկերէնէ ու տաճկերէնէ կ'ազդուի: Հաւասար զարգացում չէ ունեցած. իր մեծ գիծերուն մէջ միայն յաջորդական է: Կոստանդինի ազդեցութեան տակ, որ իր ոտանաւորներէն զուրա՝ իր տաղաչափուած լեզուն տարածած է նաև ֆարսանի Աման վէպին թարգմանութեամբ՝, յաջորդ ժե և ժձ դարերու մէջ, շատեր կը շարունակեն երգել իր քնարին վրայ, իրմէ աւելի բան մը չաւելցնելով աշխարհաբարի ոգւոյն վրայ, ոչ զօրութիւն, ոչ յատկութիւն և ոչ ձեւերու համակերպութիւն: Ասոնցմէ ամենէն աւելի Քուչակն է որ այն ընտանի, այն միամիտ արտայայտութիւնը, զոր ունի այս սկզբնաւորող, դեղեւող, թոթովող լեզուն, կըցած է գողտրութեան աստիճանին բարձրացնել իր պատկերներու պայծառութեամբ:

Բը, զգացումներու խորութեամբը, և իմաստներու նրբութեամբը:

Վամթեղիկ մտիկ արա, ջուրմ ու ձէթմ ու հուրմ իմամ.
 Վամթեղմ է մտաց մամմ, ջուրմ ուսմամ, ձէթմ գիտութեամ.
 Քամի զմիտքդ սուրբ ումիս, դու սիրով ջամա ուսմամ.
 չոգով է պայծառ գուժով, որ լոյս տայ քեզ մթութեամ.

Իրմով և մանաւանդ իրմէ վերջ, աշխարհաբարը կը մտնէ նոր փուլի մէջ, կը թօթափէ զբարարի ազդեցութիւնը, որ դեռ շատ է կրիկեան հայերէնի մէջ, ինչպէս պէտք է կոչել աշխարհաբարի այս շրջանը որ կը տեւէ մինչև վերջապահութիւնը, և յերեւան կը հանէ նոր, նրկարագրական ձեւեր: Հին և դիմորոշ յողի տեղ կը սիւր ղնել ք. կ'անհետացնէ բացառականի ի և հայցականի գ. նախադրութիւնները բառերուն ետեւ կ'աքսորէ, սահմանական ներկայի յոգնակի առաջին դէմքի եր մասնիկը կ'ազդեցանէ նաև անկատարի և կատարեալի նոյն դէմքերուն մէջ և — ամ վերջացող կրաւորական անցեալ դերբայներուն կու տայ ներգործականի զօրութիւն՝:

Եթեանտաններող դարուն մէջ աշխարհաբարի վրայ ուշադրութիւն դարձնող Միխիթար Աբրայեղած է: Ինք աշխարհաբարի անխնամ թողուելուն պատճառ ազգային ինքնավարչութեան անկումը կը ղնէ: Վերին աստիճանի զործի մարդ ինք ըմբռնած է կենդանի լեզուին անհրաժեշտութիւնը, ու ոչ միայն փափաքող այլ նաև հետամուտ է նոր լեզուի ձեւերը որոշելու, հաստատելու, սահմանադրելու: Իր աշխարհաբարի քերականութիւնը թէև կատարեալ գործ մը չէ, բայց իր արուճանակային վիճակին մէջ ալ՝ բոլորովին համաշունչ է նոր լեզուի ոգւոյն: Իր աշխարհաբարն ալ աւելի մօտէն, աւելի որոշ կը հնչէ մեր ականջներուն:

1. Հմմտ. Բագմաւէտ 1906 թիւ 8.

1. Նոր հայերէնի ֆենական քերականութիւնը գրած է Ա. Արսենեան, վիճենա 1866.

Պէտք է գիտնալ որ եթ զիրմ ամուսններում վերջը միշտ բացորոշելու համար կու գրուի այս մեր աշխարհաբար լեզուին մէջ. մորա համար շարաւորութեան և խօսից մէջ՝ ամուսն թէ ուղղական լինի, թէ զօրութեամբ մախդրի տրական, և թէ հայացական, եթէ բացորոշելու պիտանաւորութիւն ունի, եթ զիրը կ'առնու, և թէ չունի, առանց եթ զիր կու մնայ և ինչ բայի որ խնդիր եղեր է, այն բային ուզած խնդիրն հայելով՝ պիտի իմաւցուի մոյծ ամուսն՝ ուղղական լինել, մախդրի տրական և կամ հայացական:

Մխիթարի այս փոյթը կղզիացեալ եւրեւոյթ մըն է. գեղեցիկ բոց մըն է, որ ասպարէզ չունէր դեռ ծաւալելու, միտքերը հրդեհեալու: Լատինաբանութեան խոր դարն էր: Լատինաբանութիւնը այնչափ նման է հելլենաբանութեան, որչափ Հռոմայեցեաց լեզուն իր կազմութեամբ նման է յունարէնի: Հայերէն լեզուն ամածեր են լատիներէնի վրայ ձեւել: Այս ձկտումը ունեցեր են ունիտայ ըստած դոմինիկեանսնէրը որոնք լատին կամ իտալերէն լեզունէ հոգեւոր գիրքեր թարգմանելով ազգին մէջ կաթոլիկ կրթութիւնը կը տարածէին: Անոր համար լատինաբանութիւնը կընանք նկատել նաեւ կաթոլիկ հայերէն: Աւելի լատիներէն գիտնալով քան հայերէն, աւելի ալ դիւրին եկաւ իրենց հայերէնը լատինացնել: Իրենց դրութեան օրինակ գիրքը կազմած է այն քերականութիւնը զոր Յակոբ Հոլով ստպած է Հոտ 1674 տարւոյն: Հաւատարմի թարգմանիչներն են լատիներէնի նախդիրներուն, յետադաս, նախադաս ածանցներուն, կը ջնանան նոյն իսկ հայերէն բառերու վանկերը լատիներէնի հաւասար զգացնել, լատիներէնի յարմարցնելու համար հայերէն անեզական անունները եզակի ըրած են, և ընդհակառակը յոգնակի չունեցողներուն յոգնակի ստեղծեր են, կրաւորական ձեւը սաստիկ շեշտած են, այս սեռի ամէն բայերուն անցեալ դերբային մէջ ալ եց մասնիկն աւելցնելով, և ընդհակառակն շէջոք բայերու անցեալներուն կց կամ ուց մասնիկը զեղջելով: Բայց ինչ որ ամենէն աւելի օտարացուցած է իրենց հայերէններու արտայայտութիւնը՝ լատիներէնի համաձայնութեան խղճամիտ հաւատարմութիւնն է

որով կը ջնանն չընդիւ անոր օրինադրեալ կարգէն, և ամբողջ քերականութենէն:

Բանն ծայմատրական է զամազամ մագգում իւրաքամիւրում, քամզի եզերաց մորիմ զոմ աւմուամք էռլիեմականք, Այսպէս է և բանն քաւորական, Երկրորդ գիտիլ է, զի ոչիմ Օարքաւրեման և մարտարութեան եթէ ու Օայ իսալ իցէ ըմ մերում մտի, քամզի այս բան, մեծ է իմաստութիւն առնալ այսորիկ, ոչ երբէք արքաւրեման յիմէռ արտարիւր, եթէ ոչ իսալ իցէր մայ Սիմում մտի, մեր տրամադրապէս Յամաւում իմ զարմացական զպատահմամէ իմեքէ որակացելոյ առնալ այսորիկ մեծի իմաստութեան, որ կոչիւր հայկաբար իմաստութիւն մեծ:

Լատինամուլութիւնը՝ որ հիմայ լուկ պատմական երեւոյթ մը դարձեր է, երկար ժամանակ կասեցուցեր է աշխարհաբարի զարգացումը: Զուրկ շահեկանութիւն ունեցող մատնագրութիւնէ մը, երկար ժամանակ ազգին մէկ կարեւոր զանգուածին միտքը կըցած է ճնշել իր ստացած կրօնական նշանակութեամբը: Կը կարծուէր ուղիղ դաւանութենէ շեղիլ՝ ուղիղ գիտութենէ իսկ, եթէ անոնց վրայ չգրուէր Յովհաննէս Յակոբ Հոլովի քերականութեան վարդապետութեան համեմատ: Բնականաբար աւելի մաքուր հայերէն ունին որոնք այս ազգեցութենէ ազատ էին, ինչպէս Առաքել Դաւրիթեցի և ուրիշ ժամանակագիրներ: Բայց հայերէնի համար կանոնաւոր զարգացումը ԺԲ. դարու կէսէն վերջ կը սկսի: Հին հայերէնի բազմաթիւ հրատարակութիւններ ճաշակները կ'արթնցնեն: Մեծ աշխատողներն և մեծ միտքեր՝ ինչպիսիք են Վ. Ասկերեան, Մ. Չամչեան, Գ. Աւետիքեան, Դ. Ինճիճեան, Մ. Ալեքեան, զայն կը ծաւալեն իրենց քերականութիւններով, բառարաններով ու հատորաւոր գրութեաններով: Այս անձնաւորութիւնքորոնք հին հայերէնի պաշտօնատարներ եղած են, անոնս չեն ըրած նաեւ աշխարհաբարը: Անոր զանազան ու անորոշ ձեւերէն ու մանց նախընտրութիւնը տալով, վաւերացուցած և ազնուացուած են, իրենց նոր լեզուով գրուածներու մէջ որոնք բոլորն ալ

ժողովրդական նկարագիր ունին ։ Օտար բառերը, ինչպէս տաճկերէնները՝ արտաքսած են, անոնց տեղ հին ու մոռցուած հայերէնները դնելով, Ասիկայ և աղէկ ազգեցութիւնն եղած է զոր իրենց հին հայերէնի սէրն ու հմտութիւնը բրած է նորին վրայ ։ Եւ գիտեցր են զիրենց զսպել, չափը յարգել, չղպչելով աշխարհաբարի քերականութեան ոգւոյն ։ Նոյն իսկ փափկագացութիւնն ունեցեր են տաճկերէն բառերն յանկարծանքի չանհետացնելու, — և կը տեսնուի որ բառերն աւելի զօրաւոր են քան զիրենց խօսողները՝ որոնցմէ՝ եթէ Հոմայեցիներ ալ ըլլան կարելի է մէկ գիշերուան մէջ հարիւր հազարաւորներ լռեցնել ։ Նախ շատ խիստերը, կէս ընտանեցածները ձգած են, յետոյ մնացածներուն քով հայերէնները դրած են փակագիծներու մէջ, յետոյ փակագիծներն ալ աւրած են ։ Ազգերեանի Դեղ կենաց անունը գրուածին մէջ և մանաւանդ ինճիւնեանի հատորաւոր աշխարհաբար հեղինակութեանց մէջ կարելի է այս արտասայտութեան բոլոր գիծերը ուսումնասիրել ։ Այս լեզուն կը տարածուի արդէն Պոլսոյ բազմաթիւ հայ ընկերութեան մէջ, որ՝ բարեկեցիկ ու բարձր դիրքի տէր, պատրաստ էր արուեստի գործերը հասկնալու ։ Բազմապէս առաջին տարիներու մէջ իսկ, որ ժամանակին բարձր ընկերութեան լեզուով գրուած է, քիչ բան արդէն հնցածի երեսոյթ ունի ։

Նրկու հարիւր տարիէմ աւելի է որ երոպացիք մեծ ջանքով ուսումնասիրութեան ետեւէ կ'ըլլան, որ մաթեմատիկ կերպով մը օրէոր առաջ կ'երթան. գրքերում, գրքատուներում, թանգարաններում, ընկերութիւններում ու դպրոցներում համբաւը չիկայ. ամէմ տարի ու գրեթէ ամէմ օր մոր մոր գիտելի կը հմարուիմ, մոր մոր գիտելիք մոր դուրս կ'ելլեն, մոր մոր օգուտներ կը հրատարակուիմ՝ մարդուս թիչք սորվելու և իր քաղաքական կեանքը համգտութեամբ ու երջանկութեամբ ամցնելու համար ։

Չամչեանի, Աւետիգեանի, ինճիւնեանի, Ազգերեանի այս աշխարհաբարը ամբողջ հայութեան վրայ չիկընար ազդել, ինչպէս բրած էր իրենց գրաբարը ։ Յայնկոյս Երասխի բնակող հայերուն մէջ, որոնք

յետոյ Ռուսահայքը պիտի ըլլային, կիլիկեան հայերէնը տարբեր զարգացումն ունեցեր է ։ Քերականութեան մէջ նախընտրութիւնը տարբեր ձեւերու տուած են և բառարանի մէջ տարբեր բարբառներու ։ Թաթար ու պարսիկ բառերու այն մեծ զանգուածը, որ Արովեանի աստն դեմ կը ճնշէր լեզուին վրայ, հին հայերէնի ազգեցութեան տակ՝ կամաց կամաց կը թեթեւայ ։ Ռ. Պատկանեան, Նյարանտեան, Նազարեան, Շահ — Ազիզ, Ռաֆֆի, անոր աւելի զարգացած ձեւեր կու տան ։ Յ. Թումանեանի, Ա. Խաչակեանի, Երվանդատէի և մանաւանդ Լէօյի ու Ահարոնեանի գրչին տակ արդէն նուրբ շնորհքներով ալ զարգարուած է, և եթէ գիտական ու արուեստագիտական բառերու ալ ուշադրութիւն դարձնելով, եւրոպական բառերու խառնութիւնը անտարացնեն, իրենց հայերէնը աւելի պիտի շահի, աւելի պիտի ազնուանայ ։

Պոլիս հայերէնը մեծ զարգացում կ'ունենայ 1843 տարիէն ի վեր ։ Մինչև այն աստի կը ջանային հայերէնը ընդհանրացնել, անկից վերջ ուշ կը դնեն զայն գեղեցկացնել. արուեստը կը սկսի. Եւ այս բանիս շատ նպաստած են Մ. Զախյախեան, Ե. Թովմանեան, Յ. Ազգերեան և րենց գործերովը ։ Վերջապէս կու գան Ե. Հիւրմիւզ և Ա. Բազրաստունի, և հայերէնի ազնուութեան բոլոր թաղուն ծալքերը կը բացուին, կը գունաւորուին, կը պայծառանան ։ Զախյախեան, Թովմանեան, Յ. Ազգերեան բաղդատութեամբ այս երկուքին այն բանն են՝ ինչ որ են Նախափորձերը Եզնիկեան երկրորդ շրջանի արտագրութեանց համար ։ Բուն Հիւրմիւզ և Բազրաստունի են որ կը բարձրացնեն հայերէնը այն աստիճանին՝ որուն ձկտած են Նոր — Գրաբարեանները, իրենց գործերը անվերապահ կերպով կրնան յանձնարարուիլ իբրեւ դասընտիր ։ Հոս է որ շատերը պիտի մտածեն մի գուցէ անոնք յաշոգած Մեարդեան դպրոցին յարեւարմար գրելու Եւ ես պիտի բռնմ թէ անոնք օշ մէկ փոյթ չեն բրած Եզնիկի նմանելու ։

իրենց գրուածներուն մէջ բազմաթիւ են բառեր ու ըստածըներ զորս ի զուր է փնտռել Մեսրոբեան դպրոցի մէջ։ Իրենց գրութիւնը բոլորովին ընտրականն է։ Իրենցմէ ծածկուած չեն Մեսրոբեան դպրոցի անհամեմատ առաւելութիւնները յետագայ դպրոցներուն ու դարերուն վրայ։ Բայց իրենց կը հաւատան միանգամայն թէ անոնց մէջ ալ միշտ կարելի է գեղեցիկ բառ մը, յաջող դարձուած մը գտնել, ու զանիկայ կը վերցնեն, կ'իւրացնեն, կ'ազնուացնեն։ Արտայայտութեան մասին անոնք կը մտածեն միայն իրենց անձին արտայայտութիւնը տալ իրենց լեզուին։ Եւ երկուքն ալ կը ցուցնեն թէ ճաշակի տէր արուեստագէտներ են։ Կարծես թէ ալ Հայերու մէջ այնչափ թանձր ակնուշ չէ մնացած որ չզգայ քաղաքաձայնութեան, յարմարակցութեան, դիւրութեան այն զմայլելի արտայայտութիւնը զոր ստացած է հայերէնը մինչ Կալիփոս Կայր ի սուգ անմխիթաբ... Յատակութենէ դուրս, միակ գիծը՝ բայց որ Հիւրմիւզի լեզուի արտայայտութեան ամբողջ նկարագիրը կը կազմէ, անուշ երաժշտութիւնն մըն է, հովուերգական, ուրիշ ոչինչ։ Բազրատունին աւելի ծաւալ ունի, աւելի թեւատաւ ըածութիւն։ Յատակութիւն, երաժշտութիւն, փոփոխութիւն, զօրութիւն, հարբստութիւն, բոլոր այս ձիրքերը վերին աստիճանի և շատ համեմատ քանակութեամբ խառնուած են իր մէջ։ Բոլոր իր գործերը արուեստի արտագրութիւններ են, վրանին տաղանդի կնիքը կրելով։ Ինչպէս Լեզնիկի լեզուն՝ իր հայերէնն ալ չիզգացներ թէ պզտիկ ազգի մը, դարերով գերի եղած ազգի մը լեզուն է։ Իր լեզուն մեծ, յաղթական, տիրող ազգի մը վայել է, Հոռոմայեցոց կամ Անգլիացոց։ Ինք Նոր Գրաբարեաններու պետը կ'ըլլայ, Ոգին, և իր շուրջը կը շարունակեն մեծ ու պզտիկ նոր գրաբարագիրներու խումբ մը, իր փառքին պսակը կազմելու համար։

Իր ազգեցութիւնն է որ աշխարհարարի ալ իր վերջնական կոխները և վերջնական ձեւը կու տայ։ Ոմանք իր լեզուի

փայլերէն շլացած, կը մտածեն նոր հայերէնը կամայ կամայ հին հայերէնի վերածել։ Ասոնց գրութիւնն էր կամայ կամայ հին հայերէնի հոլովները, լծորդութիւնները, ձայնարանութեան, ձեւարանութեան ու համաձայնութեան բոլոր ձեւերը սպրդել աշխարհարարի մէջ, անըզալի, առանց շրտուցանելու, և գեղեցիկ առտուն մըն ալ՝ արթնցածին պէս։ Աւետարանի լեզուով խօսիլ։ Առտու մըն ալ արթնցան, և ահա տեսածին ոսկի երազ մըն էր։

Բնութեան գետը, աննուաճ ո՛ր է բրոնտութենէ, կը վազէր իր հոսանքը։

Ուրիշ արուեստագէտներ, ժողովրդեան ծոցէն ծնած ու հոն ապրած, աւելի գիտցան թէ ինչ պէտք էր փոխ առնել Նոր Գրաբարեաններէն աշխարհարարի համար. բառերու հարստութիւնը, տղերու երաժշտութիւնը, յատակութիւնը, զօրութիւնը։ Անոր շունչը առին եւ ձեւերը թողուցին։ Եւ այս բոլորին վրայ աւելցնելով նոր գիտերու, գիտութեանց, ու գրութեանց լեզուն, մերթ յաջող կերպով դարբնուած, մերթ հաւաքուած այլ լեւայլ բարբառներէ, կազմեցին ազգային լեզուն, զոր լրագրութիւնը՝ որուն կեդրոնն եղաւ ու կը մնայ միշտ Պոլիս, կը տարածէ Հայութեան բոլոր գաղութներուն մէջ։ Նոր հայերէնը յարմար է հաւասարապէս գիտութեան ու գրականութեան. ունի հարստութիւն, յատակութիւն, զօրութիւն, նրբութիւն, ճկունութիւն, քաղցրութիւն ու դիւրութիւն։ Հրապարակագիրներ, բանաստեղծներ, վիպասաններ, քրոնիկագիրներ, գիտնականներ և ամէն ճիւղի մասնագէտներ կ'աշխատին վերին աստիճանի զարգացնել անոր թաքուն ուժերը, բնածին կատարելութիւնները։ Եւ ամէն տեղ հիմայ շատ յստակ կը խօսուի բոլոր հայերէ ու հայուհիներէ։ Եւ այս լեզուն ազգայնութեան միակ նկարագիրն է ներկայապէս որ հայ ժողովուրդը իր սփռուին մէջ կը միացնէ ու կը յայտարարէ։

Հ. Ն. ԱՆՈՐԻՆՅԱՆ